

Особливості формування змісту шкільного курсу літературної освіти в наукових працях Н. Й. Волошиної

У статті проаналізовано основні здобутки ученої-методиста, члена-кореспондента НАПН України, доктора педагогічних наук, професора Н.Й. Волошиної у творенні програм з української літератури в часи розбудови національної школи в Україні.

Ключові слова: *наукові і прикладні функції методики літератури, актуальні проблеми викладання літератури, структура шкільного курсу літератури, історико-літературний принцип, критерії добору творів, новітні підходи, ціннісні орієнтації.*

В статье проанализированы основные достижения ученого-методиста, члена-корреспондента НАПН Украины, доктора педагогических наук, профессора Н. И. Волошиной в создании программ по украинской литературе во время становления национальной школы в Украине.

Ключевые слова: *научные и прикладные функции методики литературы, актуальные проблемы преподавания литературы, структура школьного курса литературы, историко-литературный принцип, критерии отбора произведений, новые подходы, ценностные ориентации.*

In the article basic achievements of scientific are analyzed methodist, member-correspondent NAPN Ukraine, doctor of pedagogical sciences, professor N.Y. Voloshinoy in creation of the programs from Ukrainian literature in the days of reerecting of national school in Ukraine.

Keywords: *scientific and applied functions of method of literature, issues of the day of teaching of literature, structure of school course of literature, historical and literary principle, criteria of selection of works, newest approaches, valued orientations.*

Збагачення і спрямування змісту шкільного курсу літературної освіти завжди були у колі наукових зацікавлень члена кореспондента НАПН України, доктора педагогічних наук, професора Н. Й. Волошиної. Визначаючи наукові і прикладні функції методики літератури в часи розбудови національної школи, вчена виділяла чотири групи перспективних ліній її зростання. Однією з найактуальніших проблем, пов'язаних із загальними

питаннями викладання літератури в школі, Н. Й. Волошина вважала проблему *«удосконалення змісту літературної освіти, структури шкільного курсу літератури, шкільних програм з літератури (збагачення її творами письменників, які з відомих причин були вилучені з літературного процесу, а також здобутками сучасної літератури [2, с. 6]»*. Доведено, що література як мистецтво слова і спосіб формування загальної культури людини, її моральних орієнтацій і цінностей серед навчальних дисциплін гуманітарного циклу має особливе значення. Тому і гуманітарний напрям української освіти є одним із найважливіших, оскільки забезпечує духовний розвиток особистості. Про це йдеться у новій Концепції літературної освіти. На цьому неодноразово наголошувала Н. Й. Волошина як провідний учений України, що працювала у складі творчих колективів, які вперше почали розробляти проект Державного стандарту загальної середньої освіти з окремих освітніх галузей.

Н. Й. Волошина, як відомо, – автор програм, за якими протягом не одного десятиліття викладався курс української літератури в загальноосвітній школі (і для шкіл з російською мовою навчання). У них визначалися твори для текстуального і оглядового вивчення, самостійного і позакласного читання. Систематичність курсу забезпечувалась історико-літературним принципом структурування навчального матеріалу, здійснення якого мало відбуватися у кожному класі відповідно до вікових особливостей і пізнавальних можливостей школярів [7, с. 3]. Н. Й. Волошина вважала, що програми курсу мають оновлюватися хоча б один раз на п'ять років, розвантажуватися «від застарілого й другорядного матеріалу». Так, у 1992 році до програми були включені (внесені) твори світової літератури, у 1998 році введено рубрику *«Література рідного краю»* з метою *«ознайомлення учнів з творчістю письменників, що жили або живуть в області (районі), місті (селі), де розміщена школа, та посилення патріотичного виховання [8, с. 126]»*.

Працюючи над програмою для 12-ти річної школи, колектив укладачів, який Вона очолювала, дотримувався визначених у Концепції навчальної програми критеріїв добору творів, основними серед яких були:

- висока художня цінність твору;

- інтерес, який твір викликає в учнів;
- суспільне і літературне значення: за тієї епохи, коли твір був написаний, і для сьогодення;
- доступність учням відповідно до їх вікових особливостей та розумового розвитку.

Зауважимо, вони стали основою нової Концепції літературної освіти школярів: «Твори мають відповідати таким критеріям: високий художньо-естетичний рівень; гуманістичний зміст, що сприяє духовному самовизначенню учнів; висока педагогічна цінність і значний виховний ефект; яскраво виражена репрезентативність; психологічна відповідність віковому періоду; визначений обсяг видань[6]».

Основні положення Концепції Н. Й. Волошиної утілилися у розробці змісту навчальної програми з української літератури, що ґрунтувалася на принципово новому доборі і структуруванні літературного матеріалу, завершеному вивченні літератури в основній (5-9 кл.) і старшій школі(10-12 кл.); включенні до програми творів пригодницького і фантастичного жанрів, збільшенні кількості гумористичних творів; введенні нових в історії шкільних програм рубрик: «Літературні паралелі», «Мистецькі аналогії»; розкритті на основі літературних творів художніх систем: модернізм, постмодернізм, імпресіонізм, бароко, екзистенціалізм тощо.

В одній із рецензій на програму з української літератури для 5-12 класів, розробленій в Інституті педагогіки НАПН України (Автори програми: Волошина Н. Й.(керівник авторського колективу), Градовський А. В., Жила С. О., Логвіненко Н. М., Одинець І. В.) говориться: *«Українська література – це та духовна сила, яка наснажує молоде покоління, формує його свідомість, виховує патріотизм, відданість рідному народові, Україні. Навчальна програма з української літератури, створена в Інституті педагогіки НАПН України, спрямована на виховання таких ціннісних орієнтацій.*

Автори чітко визначили, які знання і вміння потрібно формувати в учнів під час вивчення художніх творів. У кожному класі твори дібрані відповідно

до вікових особливостей учнів. Загалом програма побудована на засадах основних дидактичних принципів: доступності, наступності і перспективності.

Анотації до художніх творів розкривають естетичну і пізнавальну цінність мистецтва слова. В основу побудови навчальної програми покладено історико-хронологічний принцип, який відстоювали вчені-методисти впродовж багатьох років. Тематичний принцип віджив своє. Він у минулому часі.

У кожному класі принагідно в процесі вивчення художнього твору рекомендовано вивчати теорію літератури. Дуже добре, що автори не перевантажують теоретичними відомостями програму.

Окремо слід відзначити, що реалізація рубрик «Літературні паралелі» і «Мистецькі аналогії», які конкретизуються стосовно кожного художнього твору, допоможе вчителю подати учням літературу на тлі європейського мистецтва слова, а також у взаємозв'язках з образотворчістю: живописом, музикою, глядацькими мистецтвами.

Твори українських письменників зарубіжжя не виокремлюються, як це наявно в інших навчальних програмах, а включені як складник розвитку літературного процесу в Україні.

Вважаю, що представлена навчальна програма з української літератури відповідає сучасним вимогам, укладена з урахуванням найновіших досягнень дидактики, літературознавства, педагогіки, психології, і може бути надрукована для використання у загальноосвітній школі», – таку оцінку навчальній програмі у 2009 році дає дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор Н. М. Бібік.

Аналізуючи оновлену програму, яка прийде в школу з наступного навчального року, бачимо, що ідеї Н.Й. Волошиної використанні у пояснювальній записці до програми, і, на жаль, тільки задекларовані, оскільки в змісті і структурі програми не розкриті (відбиті). Це стосується і змістового наповнення, і теоретичних відомостей, що мають засвоїти учні, і порушення історико-хронологічного принципу.

Н. Й. Волошина вважала, що для профільних класів мають бути складені окремі програми. Варто зазначити, що з її ініціативи протягом останніх років лабораторія літературної освіти Інституту педагогіки НАПН України працювала над науково-методичним забезпеченням профільної школи. Науковцями були розроблені програми спецкурсів і факультативів для поглибленого вивчення літератури в старшій школі, що отримали гриф Міністерства освіти для використання в навчально-виховному процесі. Збагаченню змісту шкільного курсу літератури і поглибленому її вивченню сприятимуть спецкурси «Сонет в українській і зарубіжній літературі» (автори В. О. Братко, С. П. Паламар), факультативи «Сучасне українське фентезі» та «Українська фантастична проза» (автор Н. М. Логвіненко) та ін. Н. Й. Волошина почала розробляти спецкурс «Вивчення української літератури у взаємозв'язках з образотворчим мистецтвом» для учнів 8-9 класів.

Розвиваючи ідею збагачення і спрямування змісту шкільного курсу літературної освіти у своїх наукових працях і окремих публікаціях[1; 2; 3; 4; 5], учена-методист неодноразово наголошувала, що реформування освіти вимагає по-новому підходити до навчання. Серед новітніх підходів, на основі аналізу наукових досліджень, виокремлювала таке завдання: *«учнів потрібно навчити самостійно здобувати знання, щоб потім вони зуміли адаптуватися в соціумі й самостійно та творчо працювати[1, с. 2]»*. Нині це одне з важливих завдань навчально-виховного процесу в умовах компетентнісного підходу.

Ідеї Н. Й. Волошиної ніколи не були декларативними. Якщо мова заходила про вивчення літератури в умовах скорочення годин, коли з текстуального вивчення знімалися твори І. Франка, А. Давидова, А. Шияна (5клас), Марка Вовчка, Т. Бордуляка, Б. Грінченка(6 клас), Гр. Тютюнника, О. Підсухи (7 клас), О. Гончара, В. Стуса (8 клас) та ін., а у старших класах пропонувалося оглядове вивчення творчості багатьох письменників, вона радила міняти технологію навчання, озброюючи вчителів практичними

порадами, які «визначали шлях освоєння конкретного навчального матеріалу в межах предмета, теми, розділу[1, с. 2]».

Наприклад, технологія вивчення оглядових тем планувалася шляхом написання невеличких рефератів, підготовки до виразного читання улюблених поетичних творів та уривків з літописів; проведення бінарних уроків; обговорення творів (на вибір учнів та вчителя) на уроках позакласного читання.

Важлива роль у всі часи відводилася вчителю. І нині, в умовах компетентнісного підходу в освіті, словесник має бути *«організатором, консультантом і помічником у всіх видах діяльності школярів»*, що спрямовані, зокрема, на формування умінь самостійно вчитися. У процесі вивчення української літератури Н.Й. Волошина вважала за необхідне формування таких умінь:

- «прочитавши твір, уміти визначати проблему(або проблеми), які в ньому порушуються;
- самостійно та критично їх аналізувати;
- усвідомлювати, як можна буде використати здобуті знання і вміння в різних життєвих ситуаціях;
- уміти працювати з текстом твору, добирати факти, художні деталі, аналізувати їх, робити висновки й узагальнення;
- уміти працювати в колективі над розв'язанням проблем, поставлених однокласниками;
- уміти користуватися знаннями, одержаними поза школою (радіо, телебачення, Інтернет, самостійне читання художньої та критичної літератури [1, с. 2]».

Крім того, вчитель має «організувати творчу діяльність учнів на уроках літератури та під час самостійної роботи. Завдяки цим навичкам, – переконує учена-методист, – учень має змогу самостійно керувати своєю пізнавальною діяльністю[1, с. 3]».

Вивчення літератури в школі має не лише освітню, а й виховну мету. «Літературна освіта повинна служити вихованню особистості, національно

свідомої, духовно багатой, зорієнтованої на творчу діяльність, щоб як підкреслював В. Леві, «знайти себе в суспільстві, себе у людстві, себе у Всесвіті [1, с. 2]».

Порівняймо з *метою* освітньої галузі «Мови і літератури», за новими стандартами (2011р.), що передбачає, зокрема, формування «... гуманістичного світогляду, національної свідомості, високої моралі, активної громадянської позиції, естетичних смаків і ціннісних орієнтацій».

Психологи вважають, що *ціннісні орієнтації* визначають цілі діяльності і засоби їх досягнення: від змісту ціннісних орієнтації індивіда залежить, як він сприймає ту або ту ситуацію, які завдання ставить перед собою, який спосіб дії оберє. Вони є особливо значущим регулятором життєдіяльності й поведінки людини. Отже, ціннісні орієнтації особистості виконують ряд *важливих функцій*:

- гармонізують і інтегрують духовний світ індивіда, визначаючи його соціальну значущість;
- визначають цілісність, унікальність і неповторність особистості;
- регулюють поведінку і діяльність людини в суспільстві, визначаючи її дії і вчинки.

Усе це визначило проблему соціалізації особистості як одну з важливих проблем сучасної освіти в умовах компетентнісного підходу до навчання. У процесі соціалізації, за спостереженнями О. М. Легуна, людина активно засвоює соціальний досвід і перетворює його у власні цінності, установки, орієнтири.

Безумовно, літературній освіті у цьому процесі завжди відводилась визначальна роль. Нині про це свідчить *емоційно-ціннісна лінія* як одна із складових ліній літературного компонента (емоційно-ціннісна, літературознавча, загальнокультурна і компаративна лінії), яка має забезпечити розкриття гуманістичного потенціалу та естетичної цінності художніх творів, формування світогляду учнів, їхньої національної свідомості, моралі та громадянської позиції. Як один із авторів перших Державних стандартів Н.Й. Волошина роз'яснювала: «Все це відбувається під час роботи

над художнім текстом твору, його образами, мовним багатством тощо. Стосовно ціннісних орієнтацій, то відзначимо основні з них:

- любов до матері і до Батьківщини,
- повага до національних традицій свого народу та традицій інших народів,
- збагачення духовного світу особистості засобами мистецтва слова,
- розкриття учням таких понять: архетип матері, землі у творах української літератури, духовність нації і духовність кожного її представника[4, с. 2]».

Зміст *ціннісно-світоглядної компетентності* полягає у розумінні учнем світоглядних категорій, що знайшли художнє відображення в літературних творах, у здатності визначати ціннісні орієнтації героїв твору, усвідомлено виявляти своє ставлення до них; умінні аргументувати оцінне ставлення до них; формувати в собі, виявляти в певних життєвих ситуаціях.

Бачимо, що ідеї спрямованості змісту і мети літературної освіти, закладені в працях Н. Й. Волошиної, знаходять свій розвиток у нових умовах реформування літературної освіти на засадах компетентнісного підходу і забезпечуються урахуванням принципів єдності навчання, виховання і розвитку школяра, гуманізації, гуманітаризації і демократизації освіти, широкого «застосування у вивченні літератури творчості вчителя, проблемності як характеру навчального процесу, що відображає активну розумову діяльність учнів, підсилену високою емоційністю сприйняття, ідейно-естетичною єдністю мислення і почуттів [2, с. 4]».

ЛІТЕРАТУРА

1. *Волошина Н.Й.* Про зміни в навчальних програмах і технологія вивчення літератури /Волошина Н. Й. //Українська література в загальноосвітній школі. – 2001. – №4. – 64 с. – С. 2-4.
2. *Волошина Н.Й.* Наукові і прикладні функції методики літератури / Н.Й. Волошина // Українська література в загальноосвітній школі. – 2004. – №10. – 64 с. – С. 4-6.

3. *Волошина Н.Й.* Якість освіти і перспективні педагогічні технології /Н. Волошина // Українська література в загальноосвітній школі. – 2006. – №9. – 56 с. – С. 2-3.
4. *Волошина Н.Й.* Про Державні стандарти базової і повної середньої освіти учнів з української і зарубіжної літератур / Ніла Волошина// Українська література в загальноосвітній школі. – 2004. – №4. – 64 с. – С. 2-3.
5. *Державний стандарт* загальної середньої освіти в Україні. Проект. Частина I. – К. : Генеза, 1997. – 72 с. – С. 49-59.
6. *Концепція* літературної світи [Режим доступу]: <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-331EB9DAC35A0/list-9cbf2d9326>.
7. *Програми* середньої загальноосвітньої школи. Українська література для шкіл з українською та російською мовами навчання. – К. : Освіта, 1992. – 352 с. – С. 3-138.
8. *Програми* для середньої загальноосвітньої школи з українською і російською мовами навчання. Українська література : 5-11 класи. – К. : Перун, 1998. – 272 с. – С. 125-270.
9. *Проект програми* для середньої загальноосвітньої школи з українською і російською мовами навчання. Українська література : 5-12 класи // Українська література в загальноосвітній школі. – 2002. – №5. – 64 с. – С. 2-64.